

В умовах масштабної відбудови країни гостро не вистачало робочих рук. Тому викладачі та студенти вищих навчальних закладів активно брали участь у відбудові інститутів та університетів. Наприклад, в ДП у 1944 р. після весняної сесії сформували студентські бригади штукатурів, малярів, теслярів, які за літо виконали робіт на 512 тис. карб. За 1944/45 навчальний рік студенти напрацювали декілька тисяч трудоднів та виконали план ремонту інституту [7, с.71].

Відновлювати зруйновані війною вищі навчальні заклади УРСР допомагали інші республіки, які менше постраждали від війни. Навчальні заклади Росії допомогли забезпечити устаткуванням та приладами лабораторії та експериментальні кабінети, а бібліотеки літературою. Московський університет передав Харківському університету 126 приладів для обладнання лабораторій і кабінетів фізико-математичних та хімічних факультетів, географічні та історичні карти, атласи, наочне приладдя та інше устаткування. Академія наук СРСР передала УРСР 29 найменувань журналів 1941–43 рр. видання [6, с.103].

Відновлення функціонування системи вищої освіти республіки після визволення від окупації відбувалося швидкими темпами. Так, на початку 1943/44 навчального року відновили свою діяльність 5 вищих навчальних закладів із загальною кількістю студентів 610 чоловік. У 1945 р. в Україні функціонувало 150 ВНЗ, у яких навчалось 97400 студентів [11].

Незважаючи на всі труднощі повоєнного періоду, гостру соціально-економічну кризу та обмежені джерела фінансування відновлення функціонування ВНЗ Української РСР почалося ще до завершення війни, а в 1945 р. вдалося відновити довоєнну мережу вищих навчальних закладів України.

Джерела та література

1. Круглянский М.Р. Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны. – М., 1970.
2. Высшая школа в годы Великой отечественной войны: Монография / Под. ред. Ф.Б.Комала. – М., 1980.
3. Государственная металлургическая академия Украины: История становления вуза и развития его научно-педагогических школ (к 100-летию начала подготовки инженеров-металлургов. – Днепропетровск, 1999.
4. Історія Донецького державного технічного університету. – Донецьк, 2001.
5. Бондарчук В.Г. Восстановление Киевского университета // Вестник высшей школы. – 1947. – №8.
6. Журавский Ю.И. Зайцев Б.П. Мигаль Б.К. Харьковский университет в годы Великой Отечественной войны. – Харьков, 1989.
7. Восстановление Донецкого индустриального института // Вестник высшей школы. – 1945. – №5/6.
8. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДНО). – Ф. Р-2307. – Оп. 1. – Спр. 41.
9. Про державний бюджет Української Радянської Соціалістичної Республіки на 1944 р. Доповідь Народного Комісара фінансів УРСР тов. Сахновського Г.Л. // Радянська Україна. – 1944. – 11 березня.
10. ДАДНО. – Ф. Р-2307. – Оп. 1. – Спр. 490.
11. Підсумки першого року відбудовних робіт на Україні і наші чергові завдання. Доповідь Голови Раднаркому УРСР і секретаря ЦК КП(б)У тов. М.С. Хрущова на урочистому засіданні партійно-радянського активу м. Києва 13 жовтня 1945 р. // Радянська освіта. – 1945. – 19 жовтня.

Summary

In the article the author specifies, that during the war operations and occupation higher educational institutions of Ukraine suffered huge material and personnel losses. The restoration of higher education system started right after the liberation of the Ukrainian lands. Despite the difficult post-war social and economic conditions, the limited opportunities of financing, already in the end 1943 some high schools started working as early as 1943 and up to the end 1945 the pre-war system of higher education practically has been completely restored.

Н. В. Шевченко

ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ОСВІТИ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Велика Вітчизняна війна завдала великих втрат культурно-освітньому розвитку України. Найбільшими були втрати в сфері освіти. Уже в перші дні війни частину вчителів було мобілізовано до лав Червоної армії, а у німецько-румунської влади був власний погляд на проблему освіти для окупованих народів. Питання дослідження культурно-освітньої сфери в діяльності німецько-румунської влади до цього часу не знайшло належного висвітлення в українській історіографії. Хоча окремі проблеми, пов'язані з німецько-румунським окупаційним режимом досліджуються досить активно [1, с.182-186]. Особливо цей процес посилюється на початку XXI ст., хоча публікації, що вийшли в цей період також мають свої хиби. Зокрема, існують стереотипні повторення, декларативність і описовість.

Для праць останніх років характерні розкутість думок і суджень, об'єктивність, оригінальність наукових підходів, розширення дослідницької тематики.

Проте в дослідженні історії Півдня України воєнних років існують «білі плями»: майже не дослідженим залишається початковий період війни, діяльність закладів освіти в період окупації та система освіти у етнічних німців – фольксдойче. Саме на вирішенні останньої проблеми ми і зупинимося в нашій статті.

Виходячи із засад расової теорії націонал-соціалізму, шкільна політика гітлерівців на тимчасово окупованій території України мала на меті фашизацію, онімечення і духовне зuboжіння дітей. Німці зовсім не збиралися всерйоз перейматися інтелектуальними запитами населення. Щодо морального стану населення, то тут нацистські окупаційні органи керувалися людиноненависницькими вимірами [2, с.231].

А.Гітлер не приховував своїх планів щодо шкільної політики на окупованій території. У вузькому колі однодумців фюрер більш цинічно висловлювався з цього приводу: «Не слід вводити для завойованих народів ніякої шкільної освіти. Якщо ми будемо навчати росіян, українців і киргизів читати й писати, то згодом це обернеться проти нас... Не можна, щоб вони знали більше, ніж значення дорожніх знаків. Навчання у галузі географії може бути обмежене однією фразою: «столиця рейху - Берлін»... Математика й тому подібне взагалі не потрібні» [3, с.13].

Цю думку продовжив рейхсфюрер СС Г.Гімлер. У спеціальному наказі Міністерства у справах окупованих східних областей наголошувалося, що «... в Україні повинна діяти примітивна форма освіти у вигляді чотирикласної початкової школи метою якої має бути навчання учнів тільки рахуванню максимум до 500 і вмінню розписатись, а також поширення вчення про те, що покірність німцям, чесність, старанність і слухняність є божою заповіддю. Вміння читати є не обов'язковим. Щорічно повинна проводитися фільтрація дітей у віці з 6 до 10 років для відбору повноцінних і неповноцінних дітей».

У січні 1942 року рейхскомісар України Е.Кох з метою втілення в життя педагогічної доктрини Гітлера, видав наказ щодо умов відкриття початкових, так званих «народних» шкіл. Згідно з цим наказом суворо заборонялося використання учбових планів, навчальних посібників радянської школи. При відборі педагогічних кадрів перевага надавалася особам, відомим своїми антирадянськими поглядами. Педагогічний персонал на благонадійність перевіряло гестапо [4, с.71].

Так, наприклад, в окупованому Миколаєві було взято на облік 233 вчителя. При відборі до уваги бралися такі дані: прізвище, ім'я, по-батькові, національність, сімейний стан, спеціальність, місце роботи, стаж, політичне положення, домашня адреса. В графі «політичне положення» вказувалося, хто з родичів і коли був репресований. До цього ж списку увійшли також деякі викладачі ФЗУ та інститутів [5, с.2].

Для того, щоб уникнути недостатньої кількості кваліфікованих вчителів місцеві органи при підтримці німецької влади, організовували педагогічні курси, де освітня здобували базові знання як перевиховувати українську молодь. Вчителі мали поширювати серед учнів провокаційні чутки, наклепи і нісенітницю про партійних і державних діячів [6, с.2].

Після відкриття майже в усіх областях невеликої кількості чотирикласних «народних» шкіл, окупаційна влада почала видавати «Педагогічний інформаційний бюлетень», газету «Школяр», підготувала нові сфальсифіковані підручники, в місцевих газетах було запроваджено рубрику «Сторінка для школяра».

Аналогічну освітню політику на Півдні України проводила і румунська влада. Вони створювали спеціальні культурно-просвітні організації. Особливо активну роботу проводило товариство «Вогнище культури». Воно видало книгу «Керівництво для селянських шкіл», в якій основна увага приділялася вихованню молоді в дусі поваги до короля і Бога [7, с.84].

Особлива увага зверталася на вивчення історії. В пояснювальній записці до шкільної програми з нової історії вказувалося, що при вивченні матеріалу такі «видатні особи, як Фрідріх Великий, Бісмарк, Гітлер повинні бути в центрі уваги учнів» [8, с.368].

Із повідомлень рейхскомісара України генеральному комісару відомо про те, що викладання в школах повинно обмежуватися навчанням дітей читанню, письму, праці, фізичній культурі. Заборонялася російська мова викладання.

Вся робота шкіл в окупованих районах спрямовувалася на придушення будь-якої дитячої ініціативи, усування учнів від суспільного життя. «Ніяких дитячих зборів і організацій. У класі – тільки черговий. Ніяких старост. Газет не потрібно. В класі повинен бути портрет фюрера і один-два плакати», - так написано в інструкції для директорів шкіл [9, с.83].

Окупанти намагалися втягнути шкільну молодь у свою антинародну діяльність. Однак ніякі методи фашистського виховання і насильства не могли придушити в українських дітей почуттів патріотизму. Діти чинили посильний опір ворогу. Багато з них бойкотували фашистську школу, всіляко критикували її. Що ж стосується викладачів, то були такі, що на уроках пропагували серед дітей комуністичну ідеологію, таємно користувалися радянськими підручниками, розповідали дітям правду про стан справ на фронті. У такий спосіб, під загрозою смерті, вчителі займалися патріотичним вихованням школярів.

Зважаючи на це, гітлерівці використовували будь-який привід для того, щоб не відкривати, або закривати вже існуючі школи. Розлючений незадовільним станом справ з відправкою робочої сили на примусові роботи до Німеччини, Е.Кох 24 жовтня 1942 року у своєму розпорядженні зазначив: «у такий

час, коли навіть у Німеччині зростання освіти майже стоїть на місці ... абсолютно не має значення, буде чи не буде на Україні підвищуватися освіта, яку німецька влада може планувати тільки через 10 років. А тому я вимагаю ... закрити всі школи, інститути, в яких навчаються учні старше 15 років, а всіх учнів і викладачів цих закладів ... закритим способом відправити на роботи до Німеччини. Я вимагаю також одночасно подбати про те, щоб крім 4-х класних шкіл не було жодної, не дозволеної мною» [10, с.145-146].

У другому пункті таємної німецької інструкції щодо України (листопад 1942 року) також іде мова лише про 4-х класові школи, які 1943 року мають бути закриті [11, с.585].

Стосовно навчальних закладів спеціальної середньої і вищої школи, то своїм розпорядженням від 21 січня 1942 року Кох заборонив їх існування. Замість них і на їх базі, як виняток, дозволялось відкрити подекуди так звані фахові курси і професійні школи з обмеженими завданнями [12, с.47].

Шкільна політика окупантів, що мала за мету придушити національну самосвідомість української молоді шляхом насильницького онімечення і румунізації не увінчалася успіхом. Одним із яскравих прикладів життєдіяльності радянської школи була її робота в одеських катакомбах і севастопольських штольнях. Напередодні відступу наших військ з чорноморських міст вчителі перенесли туди шкільне обладнання, підручники, карти. Протягом усього періоду окупації діти навчалися у підземних школах. У севастопольських штольнях до липня 1942 року працювало 9 середніх і початкових шкіл, в яких навчалось близько 3 тис. дітей. Були створені інтернат і 4 дитячих садки, в яких знаходилося 142 дитини [13, с.194].

На території Транснестрії, зокрема в Одесі, була запроваджена румунська система навчання, згідно з якою середня освіта поділялася на три ступеня:

I-ступінь – початкова школа з 4-річним строком навчання;

II-ступінь – гімназія, також з 4-річним строком навчання;

III-ступінь – ліцей з 4-річним строком навчання.

Початкова школа охоплювала дітей у віці від 7 до 14 років і була семирічною. Відвідування цієї школи було обов'язковим. Адже без свідоцтва про закінчення 4 класів початкової школи не можливо було вступити в перший клас ліцею, вступаючи у ВНЗ також треба було подати це свідоцтво.

Звичайно, говорити про досконалість системи освіти складно, адже в цей період не було програм до занять, підручників, зошитів. Ознакою освіченості вважалося знання німецької, італійської, французької, латинської мов [14, с.98].

У грудні 1942 року було відновлено роботу Одеського університету. При румунській владі викладачі могли займатися науковою діяльністю і захищати дисертації. Цього ж року було відкрито Народний університет. У 1943 році була відроджена консерваторія [15, с.99].

Цікавою є політика нацистської влади по відношенню до етнічних німців. Ці люди стали предметом політичних маніпуляцій окупаційних властей. Нацистські чиновники вважали, що, скривджені радянською владою, етнічні німці не зможуть виступати на її підтримку. У циркулярах рейхскомісаріату «Україна» зазначалося, що «фольксдойче користуються такими самими правами, що й німці з Німеччини» [16, с.17].

Проблемним питанням для окупаційної влади була освіта фольксдойче: з одного боку, їхній статус вимагав повноцінної німецької освіти, а, з іншого боку, таку освіту важко було організувати в умовах війни. Перед вступом німецьких військ радянська влада знищила майже всі шкільні книжки. Саме в культурно-освітній сфері найяскравіше проявився расово зумовлений підхід внутрішньої політики нацизму на окупованій території [17, с.85].

Не довіряючи старшому поколінню радянських німців, які на собі зазнали сильної дії радянської пропаганди, нацистська влада сподівалася виховати нову генерацію фольксдойче у відповідності з ідеями націонал-соціалізму. Система цього виховання мала починатися з самого дитинства. Новою адміністрацією було прийнято постанову «Про обов'язкове навчання в народних школах дітей німецької національності, що мешкають в окупованих східних областях». Відповідно до її вимог діти німецького походження підлягали загальному обов'язковому навчанню, термін якого становив 8 років [18, с.24].

Навчання німецьких дітей в українських школах не дозволялося і починалося з шестирічного віку. Згідно з наказом рейхскомісара України німецькі учні, що успішно закінчили 4 початкові класи, приймалися до «головних» шкіл. Така школа (налічувала 14 класів) відкрилася у Миколаєві в 1942 році та вже 1 лютого 1943 року вона припинила своє існування [19, с.47].

Розпорядженням рейхскомісара від 3 березня 1943 року передбачалося в кожному населеному пункті, де нараховувалося як мінімум 15 дітей німецького походження, відкривати німецькі школи. Педагогічні кадри для цих шкіл забезпечувались виключно вчителями-фольксдойче. З цією метою спеціальним розпорядженням Е.Кох на попередні місця роботи (у школи) були повернуті всі німецькі викладачі, направлені раніше працювати в інші інстанції рейхскомісаріату. Вчителі-фольксдойче направлялися на стажування до рейху з метою ознайомлення з німецькою системою виховання і освіти. Такі курси відвідали троє вчителів з Миколаєва [20, с.48].

Шкільне навчання дітей-фольксдойче підкріплювалося ідеологічною та військовою підготовкою у таборах націонал-соціалістичної партії та гітлерюгенду. Навчання й виховання молоді ґрунтувалися на теорії націонал-соціалізму [21, с.25].

У такий спосіб окупанти намагалися отримати підтримку серед фольксдойче – місцевих жителів німецького походження, сподівалися виховати нову генерацію. Однак багато таких німців за походженням боролися проти фашизму, за свободу і незалежність.

Таким чином, освіта за німецько-румунського окупаційного режиму знаходилася на низькому рівні. Нова влада не ставила собі за мету навчати населення окупованих територій. Проте справа з «фольксдойче» була складнішою. Етнічні німці, що здавна проживали на території Півдня України повинні були стати опорою німецько-румунської влади, тому їх освіта в загальних рисах копіювала систему навчання в Німеччині.

Джерела та література

1. Крикун В.І. Освіта в період румунської окупації в Одесі в 1941-1944 роки // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія. – Одеса, 2006. – Вип. 6; Щетников В.П. Одесский университет: 1941–1944 годы (по материалам оккупационной прессы) // Записки історичного факультету. – 1999. – Вип. 9; Никульчина М. Румынский оккупационный режим в Транснистрии // Записки історичного факультету. – 1997. – Вип. 5.
2. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999.
3. Коваль М.В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів // Український історичний журнал. – 1993. – № 9.
4. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Зб. документів та матеріалів. – К., 1969.
5. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-1037. – Оп. 1. – Спр. 2.
6. Українська думка. – 1942. – № 27.
7. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. – 1990. – №10.
8. Історія української культури: Зб. матеріалів і документів / За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000.
9. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. – 1990. – №10.
10. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1986.
11. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Львів, 1993.
12. Освіта на Миколаївщині у XIX-XX ст. Історичні нариси. – Миколаїв, 1997.
13. Очерки истории Крымской областной партийной организации. – Симферополь, 1981.
14. Коваль М.В., Медведок П.В. Фольксдойче в Україні (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 5.
15. Іванов О.Ф., Іваньков І.О. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України // Український історичний журнал. – 2005. – № 3.

Summary

The article is devoted to the educational institutions' development for the occupied population of the South of Ukraine during the German-Romanian authority. The author considers educational system folksdoiche (Volks Deutsche) for ethnic Germans, which had common traits with German educational system.

Ю. І. Щур

НА ШЛЯХУ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ПОРОЗУМІННЯ: ЕВОЛЮЦІЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ОУН ПІД ВПЛИВОМ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Вивчення й аналіз накопиченого в минулому досвіду етнонаціонального порозуміння є запорукою розвитку громадського суспільства на сучасному етапі українського державотворення. Ледь не на перше місце тут виходять малодосліджені, або ж донедавна замовчувані сторінки історії нашої країни, зокрема в площині національної терпимості в епоху війн й революцій XX ст. Важливість подібних наукових досліджень знайшла розуміння й у вищих ешелонах влади (дивись, зокрема Указ Президента України „Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення”) [1, с.32-33]. Однією з проблем, що потребує об'єктивного висвітлення є взаємовідносини національних меншин й українського визвольного руху 1940-х років, зокрема на Півдні України.

На сьогоднішній день немає жодного комплексного дослідження із піднятої проблеми. Відношення Організації Українських Націоналістів, як репрезентанта українського визвольного руху у 1940-х рр., до національних меншин досліджується або в загальному контексті діяльності революційного підпілля [2, с.11-15], або ж у відношенні до певної національності й в умовах Західної України [3, с.155-207]. Питома вага досліджень присвячена проблемі україно-польського конфлікту [4]. В певному розрізі, деякі аспекти піднятої проблеми досліджені автором у співавторстві з Р. Забілим [5, с.61-67].